

Exordium

Unit 2 : Primitieve Bronnen 1

HET LEVEN VAN SINT-ROBERTUS ABT VAN MOLESME EN CITEAUX

Hier begint de proloog van het leven van Sint-Robertus, eerste abt van Molesme en Cîteaux¹

Omdat Jezus, de grote priester, door zijn eigen bloed het heiligdom is binnengegaan, eens voor altijd, en het leven openbaarde voor de heiligen, beschouw ik het op schrift stellen van het leven en de handelingen van deze heiligen als een kostbaar werk. Te midden van de stormen van het tegenwoordige leven hebben zij onze Verlosser nagevolgd in zover de menselijke broosheid dit toelaat. Zij hielden moedig stand bij de harde inzet van de strijd. Zij verheerlijkten Jezus Christus en droegen Hem in hun lichaam en tot het einde van hun leven bleven zij hun engagement tot heiligheid bestendig trouw. Zij zijn degenen van wie de Schrift zegt: "de weg der rechtvaardigen rijst op als de opgaande zon en deint uit tot het volle daglicht." Zij zijn de sterren die de opperste hogepriester aan het firmament van de Kerk heeft gesteld. Hun helder licht verdrijft de duisternis van de menselijke onwetendheid en zij tonen de haven van het heil aan hen die zwoegen op deze wijd uitgestrekte zee.

Onder hen is de H. Robertus, een man van eerbiedwaardige levenswandel, bijzonder schitterend. Hij was de eerste abt van de kerk van Molesme, wiens heiligheid niets van haar glans heeft verloren en terecht als roemvol wordt geprezen, vooral op onze dagen waarop men bijna niemand meer aantreft die godvrezend is.

Ik ben begonnen aan het schrijven van zijn leven zonder mij te laten voorstaan op eigen vernuft of kennis, maar zowel voor de vordering als voor de voltooiing van dit nu begonnen werk stelde ik mijn hoop op Hem die de tong van kinderen welsprekend maakt en die eertijds aan een stom dier het spraakvermogen gaf om de dwaasheid van een profeet te corrigeren.

Voeg hierbij de opdracht gegeven door de hoogerwaarde Heer Abt Odo van Molesme en het met aandrang devote vragen van de broeders van die plaats. Ik achtte het volkomen ongepast iets te weigeren aan zulke mensen uit vrees dat ik met lege handen voor de Heer zou verschijnen. Ofschoon ikzelf de deugd noch de verdienste heb om als voorbeeld te kunnen dienen voor anderen, heb ik toch deze taak opgenomen, zodat Sint-Robertus niet totaal in de vergetelheid zou geraken, daar hij verdiende als heilige vereerd te worden tot luister van de H.Kerk.

Wie u ook bent die uzelf aandient als lezer, ik verzoek u niet te informeren naar de naam van de schrijver. Ik ontvlucht menselijke roem en betracht alleen door God geprezen te worden. Om die reden vermeld ik mijn naam niet in dit werk, om te voorkomen, dat het

¹ Dit is een proefvertaling (vanuit het Engels) van de VITA, uitgegeven door Kolumban Spahr : "Das Leben des hl. Robert von Molesme : Eine Quelle zur Vorgeschichte von Cîteaux" (Fribourg : Paulus Drückerei, 1994; cfr. PL 157, cols. 1269-1288).

ook maar iets aan waarde zou inboeten bij onervaren lezers, vanwege het feit dat het werk zou verschijnen met de naam van een zondaar op de frontpagina. Indien ik iets op een grove of ongepaste manier zou gezegd hebben, vraag ik hierbij de lezers om vergeving. Terzelfdertijd waarschuw ik al degenen bij wie deze tekst terechtkomt dat ze bij mij geen fantasietaal moeten zoeken, daar de waarheid overtuigend is van zichzelf en niet behoeft gekleurd te worden met fraai-gekunstelde zinnen of geverfd met het hoerantimoon van Jesabel. Tenslotte laten ze luisteren naar de Leraar van de heidenen, leerling van de Waarheid zelf, waar hij zegt dat het Koninkrijk Gods niet bestaat uit woorden, maar veeleer uit kracht.

Einde van de proloog

1 Hier begint het Leven van de H. Robertus, abt van Molesme en Cîteaux.

De H. Robertus was van geboorte afkomstig uit de streek van Champagne. Hij schitterde, mooi als een veldbloem: een schoonheid die lag in zijn rechtschapen leven, dat allen die hem zagen welgevallig was. De geur van zijn faam van heiligheid verspreidde zich wijd en zijd en zette velen ertoe aan om hem na te volgen. Ik meen dat deze heilige man terecht vergeleken wordt met een bloem, vermits de Schrift toch zegt van de heiligen dat "zij bloeien in de stad als gras op de aarde." Nu willen wij aantonen dat er ook een zekere adeldom bij te pas kwam: gezegend de ouders uit wie deze heilige geboren werd.

Zijn vader was Thierry (Theodoric) en zijn moeder Ermengard. Beiden waren personen van standing, naar de maatstaf van wereldlijke waardigheid, en zeer voortreffelijk voor God omwille van hun rechtschapen gedrag. Zij bezaten een overvloed van tijdelijke goederen, maar in het gebruik ervan leek het of zij de rentmeesters waren van het familiehoofd eerder dan de eigenaars van die goederen. Wetend dat wie zich ontfermen over de armen lenen aan God, reinigden zij zich van het stof van het aardse leven door de mildheid van hun aalmoezen.

Ofschoon hun situatie was in het vlees te zijn, leefden ze nochtans niet volgens het vlees, maar met al hun gedachten en verlangens verwijlden ze in de hemel; zo sierden zij hun kroon met werken van deugd als met de pracht van kostbare stenen. Ik zeg dit om aan te tonen dat onze heilige ontsproot aan een heilige stam, zoals een loot op de levensboom.

Omdat wij zijn ouders ter sprake hebben gebracht, gaan we in 't kort verhalen hoe de H. Geest hem voorkwam met zoete zegening terwijl hij nog in de moederschoot was. Toen zijn moeder zwanger was, verscheen haar in een droom de Maagd maria, de glorierijke Moeder Gods, met een gouden ring in haar hand. Ze zei tot haar: "Ermengard, ik wil dat de zoon die jij in je schoot draagt, mij zal huwen met deze ring." Met deze woorden verliet de H. Maagd de slapende vrouw en verdween. Bij het ontwaken begon Ermengard na te denken over wat ze gezien had. De H. Moeder Gods verscheen andermaal aan de vrouw, zoals oudtijds gezegd werd dat de Heer een tweede maal verscheen aan Samuel om Zijn belofte te bekrachtigen. Toen haar dagen aangebroken waren, bracht de vrouw een zoon ter wereld. Toen hij gespeend was, liet ze hem letteren studeren. Hierin overtrof hij al zijn tijdgenoten, vermits hij met een zuiver hart uit de bronnen van heil de genade van heil putte, die hij later zou uitdragen aan de mensen.

Toen hij vijftien jaar oud was en de besmetting van de wereld vermeed, besloot hij zich totaal aan de Heer toe te wijden. Zo bood hij de Heer de bloem van zijn heerlijke jeugd aan. Hij ontving het reguliere habijt in het klooster van Sint-Petrus van Celle². Daar legde hij zich dag en nacht toe op gebed en vasten en bood de Heer een aangename dienst aan door zijn vlees te onderwerpen aan de geest en de geest aan de Schepper.

De tijd kwam voor God om verheerlijkt te worden in zijn dienaar, en voor de lamp, zo lang verborgen onder de maat, om op de standaard geplaatst te worden om de Kerk te verlichten. God, die de harten der mensen in zijn hand draagt, inspireerde de broeders van het klooster de man Gods Robertus tot hun prior te kiezen. Hij was er zeker waardig voor vermits hij, die met de hulp van de genade en door een lange praktijk had geleerd te waken over de leiding van zijn eigen leven, ook waardig was de rechter en leider te worden van het leven van anderen.

3 Over een zekere kluzenaar en twee ridders die zich bekeerden.

In die dagen huisde er in de diepe schuilhoeken van de bossen een zekere eremiet die verlangde God te dienen in vrijheid en verborgenheid. Hij kastijdde het vlees met streng vasten en sterkte de geest door vurige gebeden. De Heer zag op zijn nederigheid neer en als bij wonder nam door hem het aantal dienaren Gods toe. Zo waren daar twee broers naar het vlees, die echter naar de geest niet dezelfde gezindheid hadden. Vol ijver voor ijdele glorie en graag pochend met hun krachttoeren, zochten zij die vervloekte spelen op die men tornooien noemt. Op weg daarheen kwamen zij toevallig door het bos waar de bovengenoemde kluzenaar zijn eenzaam leven leidde. Elk van de twee broers begon stiekem erover na te denken om de ander te doden. Beiden werden verteerd door het gif van de nijd en zij overwogen hoe, als één van hen beiden stierf, de overlevende het bezit van de dode zou bemachtigen. Maar de almachtige God, die wist dat zij vaten van genade zouden worden, liet niet toe dat zij bekoord werden boven hun krachten, maar Hij verschafte uitkomst in de bekoring, opdat ze het beraamde kwaad niet zouden ten uitvoer brengen. Gods voorzienigheid liet toe dat zij ontsteld waren door zulk een gemene bekoring, opdat ze later, wanneer ze toenamen in deugd, zich niet zouden vermeten aan zichzelf toe te schrijven wat ze bezaten, maar hiervoor zouden verwijzen naar Hem door wiens genade zij werden bevrijd.

Nadat zij de zaak die het doel van hun reis was hadden afgehandeld, behendig en energiek - zoals dat slag van mensen gewend is, zodat ze de vrucht van menselijke lof meekregen vanwege alle aanwezigen -, kwamen ze met groot succes terug in hun eigen streek en op de plek waar ze beiden de gedachte hadden opgevat om de ander te doden. Het was alsof die plaats zelf hen vermaande. Toch was het veeleer door Gods ingeving dat ze berouw kregen en afkeer begonnen te voelen over het beraamde kwaad en ze raakten innerlijk ontdaan omtrent de geplande misdaad. Ze herinnerden zich dat ze dicht bij de hut van de kluzenaar waren, over wie hierboven sprake was, en zo vanuit eenzelfde verlangen begaven ze zich op weg naar zijn bescheiden woonst. Door een nederige biecht raakten

² De Benedictijnerabdij van Montier (Moutier) La Celle, werd gesticht rond het einde van de 7e eeuw.

zij verlost van de kwaal, die als een opgeschepte virus in hun hart verborgen was. Eens dat het vuil was verwijderd, bereidden zij blijmoedig een innerlijke woonplaats voor God. Tenslotte, nadat de man Gods hen had berispt voor hun geplande slechte daad, gingen ze van hem heen, onderricht door zijn heilzame vermaningen.

De gloedvolle taal van de kluizenaar was als aanmaakhout: ze wekte hemelse verlangen in hen op, bande iedere ambitie voor wereldse waardigheid uit en ontstak in hen, zacht en diep, het eerste vuur van de deugd.

Bijgevolg, toen ze de plaats bereikten waar ze tevoren de idee hadden opgevat om tegen elkaar op te staan, begonnen ze daarover te spreken met elkaar en te discussiëren. Een van hen zei: "Beste broer, waaraan dacht jij gisteren toen wij hier voorbijkwamen?" De ander legde voor zijn broer de gedachte van zijn hart bloot, waarop de eerste antwoordde: "Ik dacht juist hetzelfde!"

Door rouwmoedigheid des harten doorboord keerden ze onmiddellijk terug naar de man Gods; met minachting voor de wereldse pracht en al haar praalvertoon, begonnen zij in verbondenheid met hem een geestelijk leven te leiden, waarbij ze de nek van hun hart bogen om het zachte juk van Christus op zich te nemen.

Wie kan betwijfelen dat hun bekering was toe te schrijven aan de verdiensten van de H. Robertus? Zoals uit het vervolg van het verhaal zal blijken, was het door zijn onderricht dat zij vervuld waren van reguliere ijver.

Aldus deed God, die de nederigen opbeurt, het getal van zijn dienaren toenemen, zodat ze in een korte tijdspanne al met zeven waren; dit getal beduidt de zevenvoudige gave van de H. Geest, waardoor, zo weten wij, de redding van velen gebeurde door bemiddeling van zijn dienaar de H. Robertus. Dezelfde Geest maakte deze zeven mannen tot de zeven zuilen van een geestelijk huis. Door hen begon de monastieke orde te herleven. Met haar wortels in vruchtbare genadegrond geplant, begon ze geestelijke vruchten voort te brengen. Ofschoon men dacht dat ze had uitgedaan, deed de aroma van de genade haar weer ontkiemen en droeg ze loof als een jonge plant.

3 Hoe de H. Robertus abt van Tonnerre werd.

Ondertussen werden de heiligheid van Sint-Robertus en zijn welgevallen bij God en de mensen algemeen bekend. De monniken van (het klooster van) Sint-Michaël van Tonnerre kozen hem tot hun abt. Deze eremieten hadden niemand om hen in te wijden in het reguliere leven. Toen zij hoorden van de faam van de heilige man, getroostten ze zich de moeite om twee broeders naar hem toe te zenden. Toen zij de plaats bereikten waar de man Gods de Heer trouw diende, troffen zij de prior van het klooster aan in het auditorium. Zij stelden hem in kennis van het doel en de reden van hun reis. Het was maar met moeite en na vele smekingen dat zij verkregen om bij de man Gods gebracht te worden. Het zwaard van de afgunst had de prior doorboord: hij dacht nl. bij zichzelf dat hijzelf erbij zou verliezen als de Heer de vooruitgang van anderen zou bewerken door het prijzenswaardig werk van zijn dienaar. Dus trachtte hij zijn broeders en de metgezellen van de abt te overreden om niet in te gaan op het verzoek van die broeders, die zochten

de man Gods tot hun overste te maken. De H. Robertus evenwel stond welwillend ten overstaan van hun verzoek en rechtmatige hoop, maar hij wilde hun verlangen slechts inwilligen onder voorwaarde dat de broeders van Tonnerre eensgezind in hun verzoek zouden volharden. Na ze door zulke heilzame aanmaningen onderricht te hebben, zond hij hen naar hun eigen broeders terug, begeleid door zijn gebeden en gesterkt door zegeningen. Hij gaf hun de hoop mee dat, zodra de Heer de gelegenheid schiep, hij hen spoedig met zijn tegenwoordigheid zou verblijden.

Hij wilde zich nog een poosje bezinnen omtrent Gods plan. Ofschoon hun bedoeling heilig was en hun verlangen passend, talmde hij opdat hun verlangen zou toenemen en groeien, zodat ze hetgeen zij nu zo vurig zochten, ook zouden koesteren wanneer zij eenmaal bezaten en het dan ook met meer zorg zouden beleven.

De man Gods had zijn gedachten altijd gericht, niet op de dingen van de wereld, maar op die van de Heer. Wanneer hij de broeders van dit huis zag afwijken van het patroon van rechtschapenheid, vreesde hij dat de boze metgezel zijn eigen verdorvenheid zou overdragen op degene die stralend en eenvoudig was en het mooie gelaat van zijn ziel zou lelijk maken, want het gedrag wordt gewoonlijk bepaald door hen met wie men samenleeft. Daarom ging hij van hen heen en keerde terug naar het klooster van Celle. Daar genoot hij, na hard gewerkt te hebben, van de lang begeerde omhelzingen van de geliefde Rachel, vreugde puttend uit de bronnen van heil die hij later zou doorgeven aan de gelovigen tot hun heil.

4 Hoe hij prior werd in St.-Ayoul.

Een stad op een berg gebouwd kan niet verborgen worden. De H. Robertus, stevig geworteld en gegrondvest op de berg van Christus, werd bij het overlijden van de prior van St.-Ayoul, opnieuw gekozen om een herder te zijn voor de nederige kudde van Christus³. Hij werd prior door de eenstemmige keuze van de broeders van dat huis en op algemeen verlangen. Deze eremieten waren doordrongen van de liefde tot een hemels leven; wanneer zij dus zagen hoe de man Gods bestendig voortgang maakte in God en beter werd, zonden zij na beraad twee van hun broeders naar de Apostolische Stoel om door hun gebed van de Opperherder te bekomen, dat de H. Robertus de herder en vader van de kleine kudde van Christus zou worden. Zij wisten dat het een wandaad was de Paus tegen te spreken of vermetel tegen zijn bevelen in te gaan. De H. Vader aanhoorde hun voorstel en was er zeer verheugd over. Hij was zo goed hun verzoek in te willigen en na hen met de apostolische zegen gesterkt te hebben, zond hij hen terug om hun broeders te verblijden. Hij zond een apostolisch edict aan de Abt van Celle met het bevel en op zijn gezag, dat wie ook van de broeders zou gekozen worden, als abt aan hen zou worden afgestaan. Toen de abt van Celle kennis had genomen van het bevel van de Paus, stond hij de H. Robertus af aan hen die hem vroegen. Hij was bedroefd en betreurde zijn vertrek, maar hij durfde niet tegen het apostolisch bevel in te gaan. Hij zag dat hun vertroosting voor hem tegenspoed betekende, vermits een stevige en onkreukbare

³ Saint-Ayoul was een priorij die afhing van Montier-La-Celle, gesticht in 1048 in Provins in het bisdom Sens.

cederkolom uit zijn huis was weggenomen.

5 Hoe hij een overste was voor de eremieten.

De H. Robertus aanvaardde bereidwillig deze pastorale taak; hij zag dat zijn werk niet zonder vrucht was gebleven omdat de kudde eensgezind was in het afwijzen van aardse dingen en in het zoeken van de hemelse en bijgevolg gaven zij gehoor aan zijn heilzame vermaningen. Zo was hij opnieuw met Lea verbonden in het actieve leven met als doel geestelijke zonen voort te brengen. Innerlijk diende hij de Heer in een geest van nederigheid, maar uiterlijk vervulde hij zijn ministerie met grote ijver. Op die plaats, thans Colan genoemd, dienden zij de Heer bij honger en dorst, in koude en naaktheid, door vasten en gebed en verdroegen zij gelijkmoedig de last van de hitte overdag. Zij zaaiden onder tranen en droegen met vreugde de schoven van gerechtigheid de schuur van de Heer binnen. Maar medewerkers te zien is bemoedigend voor de arbeiders; daarom deed God die neerziet op de verlangens van de nederige, het getal van zijn dienaren toenemen, zodat ze al spoedig met dertien waren en voor zover ze konden, waren ze, wat de heiligheid van hun leven en hun aantal betreft, gelijk de apostelen.

6 Hoe de heilige man Molesme stichtte.

Robertus, de man Gods vond die plek niet geschikt; hij liet wachters ter plaatse achter en trok met de broeders naar de beboste weilanden van Molesme. Daar gingen ze aan de slag: eigenhandig hakten zij takken van de bomen en richtten ermee een woonruimte op waarin ze rustig konden leven. Uit hetzelfde materiaal bouwden zij ook een bidplaats waarin ze met een rouwmoedig hart vaak aan de Heer het offer van heil opdroegen. Wanneer zij na lange lichamelijke arbeid geen brood hadden om hun krachten te herstellen, aten ze alleen maar groenten.

7 De bisschop van Troyes bezoekt hen.

Het gebeurde dat de bisschop van Troyes op zijn reis door het bos trok waarin de godsmannen God dienden in de grootste armoede en nederigheid. Hij bereikte die plaats net op het uur van de maaltijd, vergezeld door een talrijk gevolg. De godsmannen ontvingen hen met veel attentie, maar ze zaten ermee verlegen dat ze niets hadden om hun te eten aan te bieden. De bisschop was ten eerste gesticht door hun nederigheid en armoede; met een gevoel van rouwmoedigheid nam hij afscheid van de broeders en ging heen.

8 Hoe de H. Robertus de broeders naar Troyes zond, zonder geld en blootsvoets.

Toen na enige tijd de broeders zelf voor hun schrale kost niet genoeg hadden, namen ze hun toevlucht tot de raad van St.-Robertus. Deze had nooit zijn kracht gezocht in goud noch ooit gezegd tot wat goud waard is: "Ik vertrouw op jou!" Hij wist wel dat God nooit zou toelaten dat de ziel van de rechtvaardige voor lange tijd door honger zou gekweld

worden. Alhoewel ze geen geld hadden, zond hij hen toch naar Troyes om brood te kopen, in overeenstemming met de raad van de profeet naar de letter: "Gij die geen geld hebt, kom haastig kopen en eet." Toen zij de stad Troyes binnengingen, op hun blote voeten, drong al vlug een gerucht omtrent hun komst door tot bij de bisschop. Hij liet hen bij zich komen en ontving hen heel vriendelijk. Hij gaf blijk van zijn liefde tot God door zijn aandacht voor de menselijke behoeften van de dienaren Gods. Hij gaf hun nieuwe kleren, overeenkomstig de regel en zond hen terug naar hun broeders, hun kar volgeladen met brood en kleren. De broeders waren krachtig bemoedigd door deze zegening. Ze leerden geduld te oefenen in barre tijden, hoewel er vanaf die dag wel altijd iemand was om hun het nodige voor voeding en kleding te bezorgen.

9 Over zijn vertrek naar Aux.

Met grote standvastigheid volhardden zij in de dienst van God. Vele mensen ontvluchtten de wereld en voegden zich bij hen; ze wierpen de zware last van de wereld af en bogen hun hoofd onder het zachte juk van de Heer. Anderen zonden hun vanuit verre streken wat ze nodig hadden om het loon van de rechtvaardigen te ontvangen, omdat ze in dit leven de rechtvaardigen van het nodige hadden voorzien. Maar een teveel aan goederen leidt naar morele armoede; daar zij een overvloed aan tijdelijk goederen begonnen te krijgen, raakten zij geestelijk leeg en hun verdorvenheid scheen te groeien als een korenaar. Sint- Robertus zette zijn zinnen niet op de overvloed van rijkdom, maar hij trachtte meer en meer voortgang te maken naar God toe door een rechtschapen, vroom en sober leven te leiden volgens de regel van Sint-Benedictus. Toen de zonen van Belial dit zagen, rebelleerden zij hevig tegen de man Gods door hem tartend tot bitterheid te stemmen en de ziel van deze rechtschapen man te kruisigen door hun slechte daden. Laat u niet verontrusten, o lezer, door het feit dat in die heilige communititeit het kwaad deze plaats opeiste als een eigen domein, aangezien hoogmoed zelfs in hemelse geesten is binnengedrongen, hen uit hun hemels vaderland weglakte naar zijn eigen gebied en onder as en stof bedolf wie meer gewend was in purper en fijn lijnwaad te verschijnen. Tenslotte leert het getuigenis van de Schrift ons toch dat op zekere dag de zonen van God voor de Heer stonden en Satan was in hun midden. Daarom is het dat in de Kerk steeds beiden bestaan hebben: de rechtschapen mens die voortgang maakt in de deugd en de boze die een beproeving is. Toen de man Gods zag dat zijn terechtwijzingen vruchteloos waren en dat het onderhouden van het reguliere leven werd nagelaten, waarbij elkeen de verdorvenheid van zijn eigen hart involgde, besloot hij hen te verlaten opdat hij niet, in zijn vergeefse poging om enige geestelijke vooruitgang in hen te bekomen, zelf schade zou lijden in zijn eigen ziel. Toen er tussen hen onenigheid ontstond, ging hij van hen weg en kwam in een plaats Aux genaamd, waar hij vernam dat daar broeders leefden die God dienden in een geest van nederigheid. Toen hij bij hen kwam, werd hij door hen warm onthaald en hij bleef enige tijd bij hen, waarbij hij door handenarbeid het nodige vergaarde om aan de noodlijdenden te kunnen geven. Hij bleef bestendig vurig in nachtwaken en gebed en diende God onvermoeibaar. Ofschoon hij hen allen overtrof in heiligheid, gedroeg hij zich als hun aller dienaar en beschouwde hij zichzelf als de minste van allen. Om die reden werd hij niet lang daarna door hen tot abt gekozen. Hij was erop bedacht als overste in alle bescheidenheid te handelen, zonder de groep te domineren, maar met heel zijn hart zijn kudde tot model te dienen, bijzonder zorg te dragen voor de zwakken en de sterken te bemoedigen.

10 Hoe hij teruggeroepen werd naar Molesme.

Ondertussen hadden de monniken van Molesme spijt gekregen dat ze de man Gods hadden beledigd en hem als het ware weggejaagd hadden door hun ongehoorzaamheid. Nu waren ze verdrietig en weenden zowel om hun moreel als financieel verval. Nu leden ze ontbering in huis, daar waar de Heer hun om de verdiensten van Sint-Robertus overvloed had geschonken, zelfs in tijdelijke goederen. Na heilzaam beraad wendden zij zich tot de Paus en krachtens zijn gezag riepen ze de man Gods terug naar Molesme. Daar legde hij zich vol ijver toe op vasten en onophoudelijk gebed en zijn ijveren voor hen die onder hem stonden, was ijveren voor God. In korte tijd wist hij hun monastieke observantie te hervormen.

Onder hen waren er vier die sterker van geest waren, nl. Albericus en Stefanus en nog twee anderen die na hun eerste vorming in het klooster vurig verlangden naar de eenzame strijd van de woestijn. Zij verlieten dan ook het klooster van Molesme en kwamen op een plaats Vivicus genaamd. Toen ze daar enige tijd verbleven hadden, ontvingen ze vanwege Joceran, bisschop van Langres - op aansporing van de monniken van Molesme -, een brief met bedreiging van excommunicatie zo ze niet naar Molesme terugkeerden.

11 Hun eerste vestiging te Cîteaux.

Omdat zij gedwongen waren de plaats waarover we zojuist spraken, te verlaten, vestigden ze zich in een beboste streek Cîteaux genoemd, door de mensen die daar woonden. Daar bouwden zij een kapel ter ere van de H. Maagd Maria, de Moeder van God. Vanaf toen konden noch dreigementen noch smeekbeden hen afwenden van hun doel. Vurig van geest dienden zij God onvermoeibaar dag en nacht.

12 Hoe Sint-Robertus naar Cîteaux kwam.

Toen Sint-Robertus hoorde van hun heilige levenswijze nam hij tweeëntwintig broeders mee en voegde zich bij hen om hun opzet te steunen en hen te helpen. Zij ontvingen hem allerhartelijkst en hij leidde hen enige tijd met vaderlijke zorg door hen te leren hoe te leven en te handelen volgens de Regel en door voor hen een model en voorbeeld te zijn van regulier leven en van goedheid.

13 Hoe hij van Cîteaux terugkeerde naar Molesme.

De monniken van Molesme waren zeer misnoegd zulk een goede herder verloren te hebben en dus wendden zij zich tot de Paus met de bedoeling dat de H. Robertus, de man Gods, zou gedwongen worden om terug te keren naar Molesme dat hij eerder had gesticht. Toen de Paus hoorde dat de nieuwe inplanting van de Cisterciënzers stevig wortel had geschoten, verheugde het hem ten zeerste te vernemen dat zij toenamen in heiligheid van leven en dat zij door het voorbeeld van Sint-Robertus gevormd, met meer ijver de Regel van Sint-Benedictus onderhielden. Hij zag evenwel in dat de monniken van

Molesme de ondergang tegemoet gingen als ze de tegenwoordigheid van de man Gods zouden moeten missen en dus schreef hij aan de aartsbisschop van Lyon, wat erop neerkwam dat een andere abt zou aangesteld worden in Cîteaux en dat hij de H. Robertus zou verplichten naar Molesme terug te keren.

Toen Sint-Robertus dit te horen kreeg, -hij die wist dat gehoorzaamheid beter is dan offers en dat onwilligheid gelijk staat met de wandaad van afgoderij - trof hij al de nodige schikkingen met betrekking tot de onderhouding in de nieuwe stichting en stelde Albericus als abt over hen aan. Deze was een zeer verdienstelijke man voor Gods oog en één van de eerste monniken van de gemeenschap van Molesme. Na dus voor alles goed gezorgd te hebben, keerde hij terug naar het klooster van Molesme dat hij gesticht had ter ere van de H. Maagd Maria. Toen Albericus twee jaar later stierf, volgde Stefanus, aangesteld door de H. Robertus, hem op als abt van de Cisterciënzers. Vermits hij (Robertus) de stichter was van de nieuwe loot, viel op die manier het beheer van beide kloosters onder zijn bevoegdheid.

Hij keerde terug naar Molesme samen met twee monniken; de Cisterciënzers treurden over zijn vertrek, terwijl de monniken van Molesme zich verheugden over zijn terugkeer. Een grote menigte verwelkomde hem met alle eerbewijzen in de stad Bar-sur-Seine en ontving hem onder luid gejuich en lofprijzing van God. Robertus echter met zijn - of eerder met de kleine kudde van Christus nl. de groep van Molesme - nam zijn intrek op de plaats die God voor hem bereid had. Met grote opgewektheid van geest verheerlijkte hij de goddelijke voorzienigheid die alles door hem tot stand had gebracht. Met vaderlijke liefde voedde hij de hem toevertrouwde kudde op, door hen te onderrichten in het reguliere leven - of veeleer: hij werd voor hen een voorbeeld van de regel door in hun midden te leven volgens de regel. Hoe de heilige man bevrijd werd uit de gevangenis van het vlees en door welke tekenen de Heer toonde dat de dood van zijn dienaar kostbaar was in Zijn ogen, daarover zal ik nu uw liefde in kennis stellen.

14 De dood van de H. Robertus.

Sint-Robertus leverde strijd op vele fronten in zijn ijveren voor de Heer en hij voelde zich vaak afgemat (levensmoe) omdat het huidige leven hem geen voldaanheid kon bieden; daarom hunkerde hij met vurig verlangen ernaar ontbonden te worden en met Christus te zijn. God verhoorde zijn verlangen en verkoos hem vele dagen op voorhand het uur van zijn vertrek (naar de hemel) te openbaren. Wetend dat dit uur zeer nabij was, deelde hij dit mee aan de broeders. Hij was gedurende enige tijd bedlegerig en lichamelijk verzwakt: zo vergaarde hij de verdiensten van de deugd van geduld door in zijn ziekte zich nog in blijheid te beroemen op de kracht van Christus, die Zich een woonplaats in hem aan het bereiden was. In zijn 83ste levensjaar, op 17 april⁴ keerde zijn lichaam terug tot de aarde. Zijn geest was bevrijd om naar God terug te gaan, naar God aan wiens dienst hij zich onvermoeid had gewijd. De aarde weende, de hemel was verblijd. Zijn zonen, de monniken van Molesme, voor wie hij de enige vreugde en troost was geweest, woonden

⁴ *XVo kalendas maii*, sommige manuscripten lezen *tertio kalendas maii* (29 april), zijn feestdag. Het Cisterciënzer Martyriologium geeft 18 februari aan als zijn overlijdensdag.

godvruchtig de uitvaartdienst van hun vereerde vader bij onder bittere tranen. Zij twijfelden er niet aan dat hij het hemelse loon van zijn verdiensten zou ontvangen, noch dat zij omwille van zijn verdiensten gunsten zouden ontvangen, maar zij waren zeer van streek omdat hun vaders tegenwoordigheid was weggenomen van dit licht. Omdat hij, toen hij nog op aarde vertoefde, door zijn goede daden had bewezen dat hij een zoon van licht was, heeft God in de manier waarop hij gestorven is, de omvang van zijn verdiensten bekend gemaakt.

Hierop volgen een aantal wonderen. Kolumban Spahr, de uitgever van de Vita, voegt er kernachtig aan toe: "De hoofdstukken die nu volgen zijn geheel en al legendarisch" (p. XLVII).

Exordium

Unit 2 : Primitieve Bronnen 2

Ordericus Vitalis : *Historia ecclesiastica* VIII, 25

*Vertaling die zal verschijnen bij de Editions du Cerf in 1998
Gebruik strikt voorbehouden aan de deelnemers van het programma Exordium*

Sint-Robertus en de Regel

9 Wat mij betreft, zal ik in deze kroniek proberen volledige helderheid te scheppen omtrent de omstandigheden en de auteurs van de verandering van het habijt, een verandering die zich onlangs begon te verspreiden, daar ik denk dat dit de toekomstige lezers zal interesseren.

10 In Bourgondië is er een plaats Molesme genaamd. Hieromtrent verklaart Renardus, bisschop van Langres (1065-1085) : "Molesme is als een doopsel voor hen die het liefhebben." 11 Daar bouwde de eerbiedwaardige abt Robertus een klooster, ten tijde van Philippe, koning van Frankrijk, en onder ingeving van de genade van de H. Geest bracht hij daar voorbeeldige leerlingen van het religieuze leven samen en in een klimaat van broederlijke minzaamheid vormde hij hen naar het verlangen naar de deugden in de heilige armoede volgens de gebruiken in andere kloosters.

12 Na enige jaren de *Regel* van Sint-Benedictus diepgaand gelezen te hebben en kennis te hebben genomen van de geschriften van de andere heilige vaders, riep hij de broeders samen en sprak hen als volgt toe :

13 "Wij, zeer dierbare broeders, hebben professie gedaan volgens de *Regel* van Sint-Benedictus, maar het dunkt mij dat we die niet ten volle volgen. Wij onderhouden vele dingen die er niet in zijn voorgeschreven, en anderzijds laten we uit nalatigheid veel wat uitdrukkelijk bevolen is terzijde. 14 Wij verrichten geen handenarbeid zoals, naar wij lezen, onze vaders hebben gedaan (RB 48,8). Indien jullie me niet geloven, o mijn vrienden, lees dan de grote daden van de heiligen Antonius, Macarius, Pachomius en vóór hen allen, van de apostel Paulus, leraar van de volkeren. 15 We hebben voedsel en kleding in overvloed door de tienden en de offergaven aan de Kerk, en - uit handigheid of geweld - eigenen wij ons toe wat de priesters toekomt. Zo teren wij op het bloed van de mensen en hebben deel in de zonde. 16 Ik stel bijgevolg voor dat wij ons in alles strikt houden aan de *Regel* en ervoor zorgen dat we noch naar links noch naar rechts afwijken¹. 17 Laten we ons voedsel en onze kleding verdienen door onze eigen handenarbeid. Laten we afzien van het dragen van broeken, wollen weefsels en pelsmantels zoals de *Regel*² het voorschrijft. 18 Laten we de tienden en offergaven over aan de diocesane clerici die de parochies bedienen. Laten we ons op die manier geen moeite sparen om met vurigheid Christus te volgen in de voetsporen van onze Vaders.

¹ Cf. Dt. 5,32.

² Cf. RB 55,13.

Exordium

Unit 2 : Primitieve Bronnen 3

Stefanus van Cîteaux : *Brief aan Thurstan van Sherborne*¹

Vertaling die zal verschijnen bij de Editions du Cerf in 1998

Gebruik strikt voorbehouden aan de deelnemers van het programma Exordium

1 Broeder Stefanus, dienaar van de Kerk van Cîteaux, aan Thurstan², eerbiedwaardig abt van Sherborne en aan de gemeenschap door God aan zijn zorgen³ toevertrouwd : vrees Christus met liefde en heb Hem lief met vrees.

2 De bedoeling van een brief is zich te richten tot afwezigen als waren zij aanwezig en in eenzelfde liefde hen te verenigen die door de afstand gescheiden zijn. En aangezien u ons gebeente en ons vlees⁴ bent, vraag ik u het geduld te hebben mij een beetje te verdragen⁵, mij die u deze enkele woorden schrijf.

3 Eens was ik een monnik in uw midden en met mijn reisstok stak ik de zee⁶ over, zodat de Heer in mij, de minste van u allen⁷, zo onbelangrijk toen ik bij u was, de rijkdommen van zijn barmhartigheid⁸ openbaarde en u uitdaagde u met mij te meten⁹.

4 Waarlijk, als een levende bron heeft Hij, het lege vat¹⁰ gevuld zoals Hij het wou¹¹, opdat gij, die omwille van de grote heiligheid van uw afstamming¹² beter waart, de moed zou hebben stevig vast te houden aan de monastieke levenswijze en op de Heer te vertrouwen¹³.

¹ De (Franse) vertaling werd gemaakt op basis van het enige manuscript, *Jesus College Library, Cambridge*, ms. 34 (Q.B.17) f. 108v (einde XIIIe E.), overgeschreven door C.WADDELL in *Noble Piety and Reformed Monasticism* (CSS 65), ed. E.R.ELDER, Kalamazoo 1981, p. 14. (Dit is een proeve van Nederlandstalige vertaling hiervan).

² Thurstan, eerste abt van Sherborne in Dorset (ong.1122-1142). Wat betreft de datering van de brief, zie hierboven in de inleiding.

³ cf. RB 2,32 en 63,2 waar men de uitdrukking aantreft "grex sibi commissus".

⁴ Gen. 29,14

⁵ Cf. 2 Kor. 11,19; Hand. 26,3

⁶ Gen. 32,10 : Op de vooravond van de gevreesde ontmoeting met zijn broer Esau, richt Jacob zich tot God met deze woorden waaraan Sint-Stefanus zich inspireert : *Minor sum cunctis miserationibus tuis... In baculo meo transivi Jordanem istum; et nunc cum duabus turmis regredior* ("Ik ben te klein voor al uw gunsten... Ik had slechts mijn stok toen ik de Jordaan overstak en nu kom ik terug met twee kampen".)

⁷ Cf. Ef. 3,8; 1 Kor. 15,9

⁸ Cf. Rom. 9,23

⁹ Cf. Rom. 11,14

¹⁰ Cf. Jer. 14,3

¹¹ 1 Kor. 12,18; 15,38

¹² De abdij van Sherborne werd gesticht door Sint-Adhelm en werd ook vereerd omwille van Sint-Wulfsin en Sint-Alfwood.

¹³ Cf. Judit 6,15 (Vulgaat)

5 In feite ben ik, die eenzaam en arm wegtrok uit mijn land¹⁴, nu rijk¹⁵, en omgeven door veertig troepen¹⁶ ga ik vreugdevol de weg op van alle vlees¹⁷, met vertrouwen de denarie verwachtend die beloofd werd aan de trouwe werkers in de wijngaard¹⁸.

6 Daarom doe ik beroep op uw liefde : span u in, van de goede faam die, van bij u tot bij ons is doorgedrongen, de gelegenheid te maken tot een nieuwe vooruitgang in de deugd¹⁹. Zo voortgaande van het goede naar het beste en krachtig vasthoudend aan de ware monastieke levenswijze, zult u niet ophouden met hart en lichaam²⁰ tot de dood²¹, de kuisheid en nederigheid te bewaren, u ijverig toeliegend op de soberheid²², zonder tekort te komen aan de liefde, om te verdienen de God der goden te aanschouwen²³. Amen.

¹⁴ Cf. Gen. 12,1

¹⁵ Deze passage toont eveneens meerdere verwijzingen naar een antifoon of responsorie van het officie van Sint-Martinus (11 november) : *Martinus Abrahæ sinu lætus excipitur; Martinus hic pauper et modicus, caelum dives ingreditur* ("Martinus, vol vreugde, werd ontvangen in de schoot van Abraham; Martinus, arm en klein op aarde, treedt als rijke de hemel binnen").

¹⁶ Turbis of turmis ? Cf. Gen. 32,10 : verwijzing naar de eerste veertig cisterciënzer-communiteiten.

¹⁷ Cf. Joz. 23,14; 1 Kon. 2,2

¹⁸ Cf. Mt. 20,1-16

¹⁹ Cf. Psalm 83,8 (Vulgaat); zie Johannes Cassianus die dit psalmvers citeert in zijn conferentie over de volmaaktheid (*Coll. XI,12; PL 49,864 A : SC 54, p.114*). Augustinus geeft er een meer rechtstreeks christologische exegese over in *Enarratio in Ps. 83 (PL 37, 1065-1066 : CCSL XXXIX p. 1157)*.

²⁰ Cf. *RB* 7,62

²¹ Cf. *RB Prol.* 50; 7,34. Ongetwijfeld ook een verwijzing naar de gelofte van gehoorzaamheid, door de Benedictijnen en Cisterciënzers tijdens de 12e eeuw en tot op vandaag verbonden met de professie-ritus : "Vader, ik beloof u gehoorzaamheid volgens de Regel van Sint-Benedictus tot aan de dood".

²² Cf. *RB* 39,10; 40,6. "Soberheid" en niet "armoede" : een karakteristieke fijngevoeligheid van Sint-Stefanus. De term "armoede" zou door de monniken van Sherborne kunnen aanvoeld worden als een onbereikbaar ideaal of zelfs als een berisping vanwege de abt van Cîteaux.

²³ Cf. Ps: 83,8 (Vulgaat)

Exordium

Unit 2 : Primitieve Bronnen 4

Stefanus van Cîteaux : Voorwoord tot de 'Stefanus Harding Bijbel'

*Vertaling die zal verschijnen bij de Editions du Cerf in 1998
Gebruik strikt voorbehouden aan de deelnemers van het programma Exordium*

MONITUM

1 Broeder Stefanus, abt van het Nieuw Klooster, aan de huidige als toekomstige dienaren van God : heil !

Besloten deze Bijbel over te schrijven, hebben we vele boeken verzameld uit verschillende kerken teneinde de meest nauwkeurige te volgen. Tussen die boeken, vonden we een exemplaar dat, bijna iedere keer, sterk afweek van de meeste andere. Omdat wij dit vaststelden dat dit vollediger was dan de andere, achtten wij dit boek geloofwaardig en hebben wij deze Bijbel overgeschreven zoals wij hem bevonden hebben.

2 Nadat we dit gedaan hebben, stonden we versteld over de verschillen tussen de Bijbels. Het gezond verstand leert ons dat wat vertaald werd uit de ene bron van de Hebreeuwse waarheid, door één vertaler - te weten door de zalige Hiëronymus die de onzen altijd gevolgd hebben, andere vertalers terzijde latend - op één enkele manier moet geformuleerd worden. Daarenboven werden verschillende boeken van het Oude Testament, die niet in het Hebreeuws maar in het Aramees (geschreven) zijn, door onze zelfde vertaler verplaatst, want hij heeft ze aangetroffen bij de Joden, zoals hij zelf schrijft in de Proloog op Daniël; en wij hebben deze boeken aanvaard zoals de andere, volgens zijn vertaling.

3 Ten zeerste verbaasd over het verschil in boeken, die van één vertaler afkomstig zijn, hebben we ons tot Joden, die zich verdiëpt hebben in hun Schriften, gericht. In de Romaanse taal hebben we hen nauwkeurig ondervraagd omtrent die schriftplaatsten waar zich passages bevinden die wij in ons vermeld exemplaar aantreffen en die we reeds opgenomen hebben in ons werk, hoewel we die in geen enkele andere Latijnse Bijbel aantreffen. Ze rolden voor ons meerdere van hun Boeken open omtrent de passages waarover we hen ondervroegen en legden ons in de Romaanse taal de Hebreeuwse of Arameese Schrift uit. Nochtans vonden ze nergens de passages en de verzen die ons in verwarring hadden gebracht.

4 Gehoor gevend aan de Hebreeuwse en Aramese waarheid alsook aan de talrijke Latijnse boeken die deze passages niet kennen en die in alles overeenstemmen met de twee andere talen, hebben we al deze overbodige passages volledig uitgewist, voornamelijk in het Boek der Koningen waar wij het meeste afwijkingen tegenkwamen.

5 En nu verzoeken wij allen die dit boek zullen lezen op geen enkele wijze aan dit werk de vermelde passages, nl. de overtollige verzen, toe te voegen. De plaatsen waar zij zich bevonden zijn immers nogal duidelijk aangezien men het afkrabben van het perkament niet kan verbergen. Wij verbieden aan iedereen, op gezag van God en van onze gemeenschap, dit boek dat met veel zorg vervaardigd werd zonder eerbied te behandelen of in potlood wat dan ook in de tekst of in de marge te noteren.

Exordium

Unit 2 : Primitieve Bronnen 5

Stefanus van Cîteaux : Voorwoord tot het eerste Hymnenboek

*Vertaling die zal verschijnen bij de Editions du Cerf in 1998
Gebruik strikt voorbehouden aan de deelnemers van het programma Exordium*

1 Broeder Stefanus, tweede dienaar¹ van het Nieuw Klooster, aan zijn opvolgers : heil.

2 Wij brengen de zonen van de heilige Kerk op de hoogte dat wij deze hymnen, zonder twijfel gecomponeerd door de zalige aartsbisschop Ambrosius, hebben laten overbrengen van de Kerk van Milaan waar ze gezongen worden, naar dit oord dat het onze is, te weten het Nieuw Klooster.

3 In gezamenlijke overeenstemming met onze broeders² hebben we besloten dat alleen deze, en geen andere, voortaan door ons zullen gezongen worden en ook door allen die na ons zullen komen.

4 Het zijn immers deze ambrosiaanse hymnen waartoe onze zalige vader en meester Benedictus ons in zijn Regel³ uitnodigt ze te zingen. Die Regel die wij op deze plaats met de grootste zorg willen naleven.

5 Daarom, op gezag van God en van ons, bevelen wij u aan u nooit te veroorloven iets te wijzigen of uit lichtzinnigheid de integriteit van de heilige Regel op te heffen die wij, zoals u kunt vaststellen, niet zonder moeite⁴ op de plaats hebben ingevoerd en uitgebouwd. Toon u veeleer minnaars, navolgers en verkondigers van het heilig levensopzet van onze vader door deze hymnen ongeschonden te bewaren.

¹ Cf. Mt. 20,26; 23,11 en parall.

² Cf. RB 3.

³ Cf. RB 9,4; 12,4; 13,11; 17,8.

⁴ In het Latijn : *haud parvo sudore*. Dit thema over de last bij het werk en zelfs over het zweten vindt men terug in het *Klein Exordium*, Proloog 6 en in de *Brief aan de monniken van Sherborne*, 5.

Exordium

Unit 2 : Primitieve Bronnen 6

Leven van Sint-Peter : *Prior van het Monialenklooster van Jully en monnik van Molesme*

PL 185.1259-1260

Uiteindelijk kwam Peter aan in de regio van Bourgondië om er de heilige plaatsen te verkennen. Hij ontdekte er een heel kuise jongeling van Engelse oorsprong, Stefanus genoemd, die door hetzelfde verlangen als hij geleid werd, naar deze regio te komen. Peter die zijn leven en gedrag zag en ermee instemde, vervoegde hem als vriend en metgezel.

De twee bleven elkaar trouw in deze heilige band die ze gesloten hadden en elkeen probeerde de andere te overtreffen in eerbied voor elkaar. Ze weerhielden de instincten van het vlees van alle kwaad en onzuiverheid, terwijl ze hun eigen lusten verdreven en hun onwettige verlangens straftten. Elk behoedde zijn hart met alle waakzaamheid, in het besef dat het hart leven geeft. Ze besteedden nogal veel tijd aan het gebed zodat ze elke dag het volledige psalterium reciteerden, terwijl ze de verzen alterneerden.

Tenslotte vertrokken ze, onder goddelijke inspiratie, naar Rome om er te bidden. Daar gingen ze de oratoria van Sint-Petrus en Paulus binnen en offerden in het licht van de goddelijke majesteit, de offers (*lett. : kalveren, offerdieren*) van hun lippen en het slachtoffer van hun hart, gekookt in de olie van hun innerlijke devotie. Ze gingen ook rond de kerken van andere heiligen. Overal klopten ze met vurig gebed aan de deuren van Gods oren. Overal boden ze voluit fijne offers aan, om hun eigen schuld en die van hun verwanten af te lossen en de gaven te bekomen die God beloofd had.

Voldaan aan hun eigen devotie, verlieten ze de stad en keerden terug naar Bourgondië vanwaar zij gekomen waren. Door de goddelijke voorzienigheid kwamen ze aan in Molesme. Daar schoren ze hun hoofd, verwisselden hun wereldse kledij voor het religieuze habijt en wijdden zichzelf helemaal toe aan de dienst van God.

Ingetreden in het klooster straalde de zalige Peter door zijn observantie als de morgenster temidden alle andere sterren. Hij scheen als een grote lantaarn. Om de goedheid te bereiken, wedijverde hij met hen die volmaakt waren. Hij plaatste de deugden van de heiligen als voorbeeld voor zijn ogen. Hij was ijverig om gewijd vaatwerk te worden, opdat hij God zou mogen ontvangen om te vertoeven in het gasthuis van zijn geest. In de groeven van ongerechtigheid zaaide hij geen kwaad en hij oogstte evenmin het schandaal van hun vruchten. Hij was snel in het luisteren, traag om te spreken en om toornig te worden. In hem stak geen wortel van hebzucht, geen opgeblazenheid uit hoogmoed of arrogantie. Hij ommuurde zijn mond tegen ijdel en nutteloos gepraat en weerhield zich van verstrooiing door voortdurend stilzwijgen. Op vastgelegde tijden was hij ijverig om te lezen, op andere voor het gebed. Aangezien het gebruik in het klooster het hem niet toeliet, verder het psalterium te bidden met zijn gezel Stefanus, wat hij gewoon was toen hij in de wereld was, maakten ze er voor zichzelf een wet van dat ieder van hen elke dag een half psalterium zou bidden en de andere de andere helft. Dit gebruik onderhield de heilige Peter tot bijna het einde van zijn leven.

Op een bepaald ogenblik werd de zalige Peter door zijn abt uitgezonden om in een van de

afhankelijke huizen, die behoorden tot het klooster, te gaan wonen. Het gebeurde dat de nieuwe Cisterciënzer-stichting (*plantatio*) - die vluchtte voor het tumult van de mensen en de storm van de wereld om te strijden, voor God alleen (*solī Deo vacare*) te leven in de wildernis - zijn vader en herder kwijt was. Ze vroegen het gebed van hun moederklooster. Daarna, met de raad van godvrezende mannen, in overeenstemming met de Regel, wijdden ze Stefanus als abt voor henzelf. Peter was toegewijd en ijverig in zijn gebed tot God voor Stefanus' succes en welzijn. De diverse bekommernissen die zijn vriend nu belastten in ogeschouw nemend, realiseerde hij zich dat hij niet in staat zou zijn de hem aangeduide helft van het psalterium te voltooien. Bijgevolg nam deze grote man van gebed het hele psalterium op zich, om het te bidden voor hemzelf en voor zijn gezelschap. Wat een man - zo vol liefde ! Wat een ware leerling van Christus, die navolgde wat de Apostel zei : "Draag elkanders lasten en zo zul je de wet van Christus vervullen."

Exordium

Unit 2 : Bladen ter overweging

- 1 Hoe goed beschrijven de volgende woorden ieder van de stichters ? Indien u het niet weet, mag u het openlaten.

	ROBERTUS	ALBERICUS	STEFANUS
Ontwerper - Voortzetter			
Aantrekkelijk - Afstandelijk			
Actief - Passief			
Georganiseerd - Chaotisch			
Boeiend - Vervelend			
Streng - Vriendelijk			
Uitdagend - Bevestigend			
Leider - Volger			
Stabiel - Ongestadig			
Intellectueel - Middelmatig			
Angstig - Ontspannen			
Kunstzinnig - Niet-kunstzinnig			
Praktisch - Dromer			
Eenzaat - Sociaal			

- 2 Als u vertikaal de kolommen bekijkt die u invulde voor ieder van de Stichters, probeer hen u voor te stellen. Herinneren ze u aan

- * een karakter uit de Bijbel ?
- * iemand uit de geschiedenis ?
- * iemand van uw eigen gemeenschap ?

- 3 Denkt u dat de woorden die Ordericus Vitalis aan Robertus toeschrijft zijn waarden weerspiegelen ?

4 Albericus wordt beschreven als 'een minnaar van de Regel en van de broeders' en Stefanus als 'een minnaar van de Regel en van de plaats'. Denkt u dat er een betekenisvol onderscheid bestaat tussen beide beschrijvingen ? Wat wil dit zeggen ?

5 Wat was volgens u de eigen gave van iedere Stichter ? Welke waarde(n) waren volgens u het belangrijkste voor ieder van hen ?

	BIJZONDERE GAVE	WAARDEN
Robertus		
Albericus		
Stefanus		

6 Indien u één ikoon van de drie Stichters zou moeten ontwerpen, hoe zou u ze dan onderscheiden - voorstellen ? Indien u goed kunt tekenen, maak een schets.

7 Hoe zou u zich voelen indien u Robertus, Albericus en Stefanus kende ?

- * (voor monniken) Als lid van de gemeenschap ?
- * (voor monniken) Als abt ?
- * Als Pater Immediatus ?
- * Als Vader Generaal ?

8 Schrijf een korte boodschap van ieder van de Stichters aan uzelf, uw gemeenschap en de Orde.

Exordium

Unit 2 : Onderwerpen voor groepsgesprekken

Het is altijd een hulp, uw verbeelding te gebruiken in het lezen van geschiedenis; het helpt om de dingen tot leven te brengen. Er bestaat nochtans een gevaar dat de beelden die u uit de teksten haalt louter subjectief zijn. Daarom is het zinvol uw indrukken te delen met anderen en zo tot een meer genuanceerd beeld te komen.

- 1** Wissel uw beeld over elk van de stichters uit. Is het verschillend met wat u vroeger dacht ? Lijken ze op iemand die u kent ? Welk soort mannen waren zij ? Waarin bestond hun heiligheid ?

- 2** Deel met de anderen iets over de teksten die u verhelderend vond. Probeer in uw eigen woorden uit te leggen wat ze voor u betekenen.

- 3** Op het blad ter bezinning werd u gevraagd na te gaan welke boodschap ieder van de Stichters voor ons vandaag zou hebben. Misschien willen sommigen onder u aan de groep voorlezen wat u geschreven hebt en de anderen toelaten te reageren.

- 4** Hebt u ideeën over hoe de Voorzienigheid specifieke personen gebruikt, ieder met hun eigen talenten en beperktheden, om een goed werk te doen ? Wat zegt dit voor u in uw eigen situatie ?

- 5** Hoe zou u of uw gemeenschap reageren op Robertus, Albericus en Stefanus indien ze uw tijdgenoten waren ?

Exordium

Unit 2 : Aanvullende lectuur

Voor deze Unit werd een selectie gemaakt uit teksten van de primitieve bronnen. Ze moeten gelezen worden in het besef dat men tijdens de middeleeuwen de zaken vanuit een ander standpunt benaderde. Ze waren minder bekommerd om empirische gegevens en details, en meer open in hun streven te overtuigen - ons te winnen voor hun eigen visie op de situatie. Deze auteurs waren minder 'objectief' dan wij van onszelf denken.

1 Lees enkele verhalen. Bijvoorbeeld, de auteurs van het *Leven van Robertus* en van het *Leven van Peter van Jully* willen ons overtuigen dat hun hoofdpersonen heilige mannen waren, verering waardig. Willem van Malmsbury tekent Stefanus als een partizaan, terwijl Ordericus Vitalis een beetje achterdochtig is omtrent de Cisterciënzers, ondanks hun goede faam, en zich op afstand houdt.

2 De drie teksten, geschreven door Stefanus van Cîteaux, verdienen zeer zorgvuldig gelezen te worden. Het zijn geen opvallende persoonlijke documenten - zoals veel van Bernardus' brieven - maar ze hebben een onschatbare betekenis om toegang te krijgen tot de persoonlijkheid van Stefanus. Als we ons vertrouwd willen maken met Stefanus, is niets beter dan deze teksten nauwgezet te lezen en u proberen in te beelden welk soort man dit zou geschreven hebben. Er bestaat een gedetailleerde exegese van de brief aan Thurstan van br. Chrysogonus Waddell in *Noble Piety and Reformed Monasticism*.

3 Het is duidelijk dat de opdracht de Stichters te begrijpen ons oproept terug te keren naar deze teksten die gedurende de loop van dit jaar zo vertrouwd zullen worden : het *Exordium Parvum*, de *Carta Caritatis* en het *Exordium Cistercii*. Hopelijk zal het lezen van deze teksten voor ons vragen oproepen die onze studie ervan in toekomstige Units interessanter en vruchtbaarder zal maken.

4 Dit is een lange Unit, maar lees - indien u tijd hebt - iets extra om een ander standpunt te zien. Indien iets u interesseert, zoek verdere informatie. Zoek woorden en termen op die u niet begrijpt, of vraag het aan iemand. Schrijf uw eigen verklaring op in de nota om in de toekomst gemakkelijker te lezen.

Exordium

BIBLIOGRAPHIE POUR LES COMMUNAUTES

UNITE 2 : LES FONDATEURS

A : LA FONDATION DE CÎTEAUX

1. BREDERO Adriaan, "Cistercians and Cluniacs," in *Christendom and Christianity in the Middle Ages*, (Eerdmans, Grand Rapids, 1994), pp. 130-150.
2. [BOUTON Jean de la Croix] *Fiches Cisterciennes: L'histoire de l'Ordre*.
3. [Commission d'Histoire OCSO] "Le monachisme à l'apparition de Bernard," in *Bernard de Clairvaux* (Paris: Alsatia, 1953), pp.45-63.
4. DIEMER Paul, "The Witness of the Early English Cistercians to the Spirit and Aims of the Founders of the Order of Cîteaux," in M. Basil Pennington [ed.], *The Cistercian Spirit: A Symposium: In Memory of Thomas Merton* (CSS 3; Cistercian Publications, Spencer, 1970), pp. 144-165.
5. FOLZ Robert, "Le problème des origines de Cîteaux," in *Mélanges Saint Bernard: XXIVe Congrès de l'Association Bourguignonne des Sociétés Savantes* (Association des Amis de Saint Bernard, Dijon, 1954), pp. 284-294. = "Die Gründung von Cîteaux," in Johannes Spörl [ed.], *Die Chimäre seines Jahrhunderts: Vier Vorträge über Bernhard von Clairvaux* (Im Werkbund-Verlag, Würzburg, 1953), pp. 9-28.
6. LECLERCQ Jean, "The Intentions of the Founders of the Cistercian Order," in M. Basil Pennington [ed.], *The Cistercian Spirit*, pp. 88-133.
7. MAHN Jean-Berthold, "La fondation de Cîteaux et l'observance cistercienne," in *L'ordre cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle (1098-1265)* (Éditions E. de Bocard, Paris, 1982), pp. 40-59.
8. MASOLIVER A., "Roberto, Alberico e Esteban Harding: los origenes de Cister," *Studia Monastica* 26 (1984) pp. 275-307.
9. McGUIRE Brian Patrick, "Who Founded the Order of Cîteaux?" in *The Joy of Learning and the Love of God: Essays in Honor of Jean Leclercq* (CSS 160; Cistercian Publications, Kalamazoo, 1995), pp.389-413.

10. PLACE François de, "Pour une meilleure connaissance des origines de Cîteaux: à l'école de nos premiers pères," COCR 48 (1986), pp. 181-199.
11. ROBERTS Augustine, "The Developmental Dynamics of the Cistercian Reform," in M. Basil Pennington [ed.], *The Cistercian Spirit*, pp. 66-87.
12. VAN DAMME Jean-Baptiste, "Autour des origines cisterciennes," in COCR 20 (1958), pp. 37-60, 153-168, 374-390; 21 (1959), pp. 70-86, 137-156.

B: ROBERT DE MOLESME

Sources Principales

13. Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica* III, 8, ch. 25; PL 188 636-642. Translation by Majorie Chibnall, *The Ecclesiastical History of Ordericus Vitalis* (Oxford, Clarendon Press, 1973); Volume IV, pp. 313-327.
14. *Vita Sancti Roberti*: Kolumban Spahr, *Das Leben des hl. Robert von Molesme: Eine Quelle zur Vorgeschichte von Cîteaux* (Fribourg: Paulusdruckerei, 1944). See also, PL 157, 1255-1270, 1269-1294.
15. *S. Roberti Epistolae*, PL 157, 1293-1294 [Probablement fausse].
16. *Chartes et Documents concernant l'Abbaye de Cîteaux: 1098-1182*, [Abbé J. Marilier ed.], (Bibliotheca Cisterciensis, 1; Editiones Cistercienses, Rome 1961), Nos 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 15, 16, 23, 26, 29, 30.

Sources Secondaires

17. AUBERGER Jean-Baptiste, *L'unanimité cistercienne primitive: mythe ou réalité?* (Cîteaux: Studia et Documenta : Vol 3; Achel: Cîteaux, 1986), pp. 77-80.
18. DELEHAYE Fernard, "Un Moine: Saint Robert, fondateur de Cîteaux," COCR 14 (1952), pp. 83-106.
19. KINSELLA Nivard, "St Robert. A Monk in a changing World," COCR 24 (1962), pp. 3-10.
20. LACKNER Bede, "Molesme, the Home of Cîteaux," in *Eleventh Century Background*, pp. 217-274.
21. LEFÈVRE J.-A., "Robert de Molesme dans l'opinion monastique du 12e et du 13e siècle," *Analecta Bollandiana* 74 (1956), pp. 50-83.

22. LENSSEN S., "Saint Robert, fondateur de Cîteaux," COCR 4 (1937) 2-16, 81-96, 161-177, 241-253.
23. MERTON Thomas, "Saint Robert: Founder of Cîteaux," CSQ 33.1 (1998), pp. 5.-12.
24. VAN DAMME Jean-Baptiste, "Saint Robert," in *Les trois fondateurs de Cîteaux* (Pain de Cîteaux 29; Chambarand, 1966), pp.25-70.

C: ALBERIC

Sources Principales

25. *Chartes et Documents concernant l'Abbaye de Cîteaux: 1098-1182*, [Abbé J. Marilier ed.], (Bibliotheca Cisterciensis, 1; Editiones Cistercienses, Rome 1961), Nos 2, 17, 21, 23, 30.

Sources Secondaires

26. AUBERGER Jean-Baptiste, *L'unanimité cistercienne primitive: mythe ou réalité?*(Cîteaux: Studia et Documenta : Vol 3; Achel: Cîteaux, 1986), pp. 80-81
27. VAN DAMME Jean-Baptiste, "Vir Dei Albericus," ASOC 20 (1964), pp. 153-164.
28. VAN DAMME Jean-Baptiste, "Saint Albéric," in *Les trois fondateurs*, pp. 75-92.

D: HARDING / STEPHEN

Sources Principales

a) ParTitre

29. *Chartes et Documents concernant l'Abbaye de Cîteaux: 1098-1182*, [Abbé J. Marilier ed.], (Bibliotheca Cisterciensis, 1; Editiones Cistercienses, Rome 1961), Nos 2, 3, 31,32 38, 39, 42, 43, 45,55, 62bis, 63, 69, 70, 71, 74, 75, 85, 88, 90,106, 111. = CD
30. *Les plus anciens textes de Cîteaux: Sources, textes et notes historiques*), [Jean de la Croix Bouton and Jean Baptiste Van Damme ed.], (Cîteaux - Commentarii Cistercienses: Studia et Documenta, 2; Abbaye Cistercienne, Achel, 1974).
31. *Vita Sancti Petri: Prioris Juliacensis puellarum monasterii, et monachus Molismensis*, 2-3, PL 185, 1259-60.
32. *Vita Sancti Roberti*, as above (#14).

b) Par Auteur

33. CONRAD OF EBERBRACH, *Exordium Magnum Cisterciense sive Narratio de initio Cisterciensis Ordinis* (Series Scriptorum SOC, 2), Editiones Cistercienses, Rome, 1961; C. xxi-xxxii, pp. 77-89.
34. HELINAND OF FROIDMONT, *Chronicon*, Bk xlvii, anno 1106; PL 185, 1004-1005.
35. HERBERT OF CLAIRVAUX, *De Miraculis: Libri tres*, PL 185: Bk II, C. 23, 24.
36. WILLIAM OF MALMSBURY, *Gesta Regum Anglorum*, Book IV, #334-#337 "De Cisterciensibus," (PL 179, 1286-1290).

Sources Secondaires

37. AUBERGER Jean-Baptiste, *L'unanimité cistercienne primitive: mythe ou réalité?* (Cîteaux: Studia et Documenta : Vol 3; Achel: Cîteaux, 1986), pp. 81-83.
38. CAUWE Matthieu, "La Bible d'Étienne Harding: principes de critique textuelle mis en oeuvre aux livres de Sa muel," *Revue Bénédictine* 103.3-4 (1993), pp. 414-444.
39. COWDREY H.E.J., "'Quidem frater stephanus nomine, anglicus natione': The English Background of Stephen Harding," *Revue Bénédictine* 101.3-4 (1991), pp. 322-341.
40. COWDREY H. E. J., "Peter, Monk of Molesme and Prior of Jully," in Michael Goodich, Sophia Menache and Sylvia Schein [ed.] *Cross Cultural Convergences in the Crusader Period: Essays Presented to Aryeh Grabois on his Sixty-Fifth Birthday* (New York: Peter Lang, 1995), pp.59-73.
41. DALGAIRNS, J. B., *The Cistercian Saints of England: St Stephen, Abbot*, James Toovey, London, 2nd ed. 1844.
42. DIMIER Anselme, "Saint Étienne Harding et ses idées sur l'art," *COCR* 4 (1937), pp. 178-193.
43. DUVERNAY R., "Cîteaux, Vallombreuse et Étienne Harding," *ASOC* 8 (1952), p. 379-495.
44. FRACHEBOUD, André, "Deux fondateurs de communautés. De Paul de Tarse à Étienne Harding," *COCR* 27 (1965), pp. 14-30.
45. HÜMPFNER T. "Die Bibel des hl. Stephen Harding," *Cistercienser Chronik* 29 (1917) pp. 77-81; and 46 (1934), pp. 137-141.

46. KING Archdale A., "Saint Stephen Harding and Ireland," *Downside Review* 19 (1941), pp. 305-310.
47. LANG A., "Die Bibel Stephan Hardings," *Cistercienser Chronik* 51 (1939): 247-256, 275-281, 294-298 and 52 (1940): 6-13, 17-23, 33-37.
48. LECLERCQ, Jean, Le témoignage de Guillaume de Malmesbury sur S. Étienne Harding," *Studia Monastica* 36 (1994), pp. 13-19.
49. OURSEL C., "Les principes et l'esprit des miniatures primitives de Cîteaux," *Cîteaux* 6 (1955), 161-172.
50. PACAUT Marcel, "L'abbatiate d'Étienne Harding: La genèse de l'ordre," in *Les moines blancs: Histoire de l'ordre de Cîteaux* (Fayard, Paris, 1993), pp. 49-101.
51. PRESSE Alexis, "S. Étienne Harding," *COCR* 1 (1934), pp. 21-30, 85-94.
52. STANDAERT Maur, "S. Étienne Harding," *DSp*, c. 1489-1493.
53. TALBOT Hugh, "An Unpublished Letter of St Stephen," *COCR* 3 (1936), pp. 66-69.
54. VAN DAMME, Jean-Baptiste, "Saint Étienne Mieux Connue," *Cîteaux* 14 (1963), pp. 307-
55. VAN DAMME Jean-Baptiste, *Les trois fondateurs*, pp 97-178.
56. WADDELL Chrysogonus, "Notes Towards the Exegesis of a Letter by Saint Stephen Harding," in E. Rozanne Elder [ed.], *Noble Piety and Reformed Monasticism: Studies in Medieval Cistercian History VII* (CSS 65; Cistercian Publications, Kalamazoo, 1981) pp. 10-39.

E: BERNARD de CLAIRVAUX fut-il un FONDATEUR ?

57. LECLERCQ Jean, "La 'paternité' de S. Bernard et les débuts de l'ordre cistercien," *Revue Bénédictine* 103 (1993), pp. 445-481. "Saint Bernard and the Beginnings of the Cistercian Order," *CSQ* 29 (1994), pp. 379-393. (See also McGuire in #9)
58. PICASSO Giorgio, "San Bernardo interprete di Cîteaux?," in Domenico Gobbi [ed.] *Florentissima proles Ecclesiae: Miscellanea hagiographica, historica et liturgica Reginaldo Grégoire O.S.B. XII lustra complenti oblata* (Civis, Trent, 1996), pp.483-489.

B. LES FONDATEURS

Plusieurs démarches monastiques similaires ont été entreprises vers la fin du XIe siècle. En général, les mêmes préoccupations les animaient et elles proposaient des réformes semblables. Le projet cistercien a pu durer non seulement parce qu'il percevait correctement le sens du temps et que les valeurs qu'il proposait étaient authentiques, mais aussi à cause de la qualité des hommes qui sont associés à ses commencements. Nous ne connaissons que peu de choses sur certains d'entre eux, mais il y a néanmoins suffisamment d'évidence pour penser qu'ils étaient des hommes d'envergure et que le Nouveau Monastère leur doit d'avoir été florissant.

A: LA FONDATION DE CÎTEAUX

- 3 _____ FOLZ Robert, "Le problème des origines de Cîteaux," in *Mélanges Saint Bernard : XXIVe Congrès de l'Association Bourguignonne des Sociétés Savantes* (Association des Amis de Saint Bernard, Dijon, 1954), pp. 284-294. = "Die Gründung von Cîteaux," in Johannes Spörl [ed.], *Die Chimäre seines Jahrhunderts : Vier Vorträge über Bernhard von Clairvaux* (Im Werkbund-Verlag, Würzburg, 1953), pp. 9-28.
- 5 _____ MAHN Jean-Berthold, "La fondation de Cîteaux et l'observance cistercienne," in *L'ordre cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle (1098-1265)* (Éditions E. de Bocard, Paris, 1982), pp. 40-59.
- 8 _____ PLACE François de, "Pour une meilleure connaissance des origines de Cîteaux: à l'école de nos premiers pères," *COCR* 48 (1986), pp. 181-199.

B: ROBERT DE MOLESME

Sources premières

- 10 _____ Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica* III, 8, ch. 25 ; PL 188 636-642. Translation by Majorie Chibnall, *The Ecclesiastical History of Ordericus Vitalis* (Oxford, Clarendon Press, 1973); Volume IV, pp. 313-327. *Cîteaux Documents Primitifs*, (Cîteaux-Comentarii Cistercienses, 1988) pp 197-211.
11. *Vita Sancti Roberti*, 2:7-12; PL 157, 1255-1270, 1269-1294.
12. *S. Roberti Epistolae*, PL 157, 1293-1294 [Probably spurious].
- 13 _____ *Chartes et Documents concernant l'Abbaye de Cîteaux : 1098-1182*, [Abbé J. Marilier ed.], (Bibliotheca Cisterciensis, 1; Editiones Cistercienses, Rome 1961), Nos 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 15, 16, 23, 26, 29, 30. = CD

Sources secondaires

- 14 ___ DELEHAYE Fernand, "Un Moine : Saint Robert, fondateur de Cîteaux," COCR 14 (1952), pp. 83-106.
- 16 ___ LEFÈVRE J.-A., "Robert de Molesme dans l'opinion monastique du 12e et du 13e siècles," *Analecta Bollandiana* 74 (1956), pp. 50-83.
- 17 ___ LENSSEN S., "Saint Robert, fondateur de Cîteaux," COCR 4 (1937) 2-16, 81-96, 161-177, 241-253.
- 18 ___ VAN DAMME Jean-Baptiste, "Saint Robert," in *Les trois fondateurs de Cîteaux* (Pain de Cîteaux 29 ; Chambarand, 1966), pp.25-70.

C: ALBERIC**Sources premières**

- 19 ___ *Chartes et Documents concernant l'Abbaye de Cîteaux : 1098-1182*, [Abbé J. Marilier ed.], (Bibliotheca Cisterciensis, 1; Editiones Cistercienses, Rome 1961), Nos 2, 17, 21, 23, 30. = CD

Sources secondaires

- 20 ___ VAN DAMME Jean-Baptiste, "Vir Dei Albericus," ASOC 20 (1964), pp. 153-164.
- 21 ___ VAN DAMME Jean-Baptiste, "Saint Albéric," in *Les trois fondateurs*, pp. 75-92.

D: ETIENNE/HARDING**Sources premières**

a) Par titres

- 22 ___ *Chartes et Documents concernant l'Abbaye de Cîteaux : 1098-1182*, [Abbé J. Marilier ed.], (Bibliotheca Cisterciensis, 1; Editiones Cistercienses, Rome 1961), Nos 2, 3, 31,32 38, 39, 42, 43, 45,55, 62bis, 63, 69, 70, 71, 74, 75, 85, 88, 90,106, 111. = CD
- 23 ___ *Les plus anciens textes de Cîteaux : Sources, textes et notes historiques*), [Jean de la Croix Bouton and Jean Baptiste Van Damme ed.], (Cîteaux - Commentarii Cistercienses : Studia et Documenta, 2; Abbaye Cistercienne, Achel, 1974). = PATC
- (23)___ *Cîteaux Documents primitifs* Cîteaux Commentarii Cistercienses , 1988. p 211.
25. *Vita Sancti Roberti*, 2:7-12; PL 157, 1274-1279.

b) Par auteur

- 26 ___ CONRAD D'EBERBACH, *Exordium Magnum Cisterciense sive Narratio de initio Cisterciensis Ordinis* (Series Scriptorum SOC, 2), Editiones Cistercienses, Rome, 1961; C. xxi-xxxi, pp. 77-89. = EM. *Le Grand Exorde*, trad. P.Placide Vernet Brepols 1997 pp
- 29 ___ GUILLAUME DE MALMESBURY, *Gesta Regum Anglorum*, Book IV, #334-#337 "De Cisterciensibus," (PL 179, 1286-1290) = GRA. ; *Cîteaux Documents primitifs*, pp 169-183.

Sources secondaires

- 30 ___ CAUWE Matthieu, "La Bible d'Étienne Harding : principes de critique textuelle mis en oeuvre aux livres de Samuel," *Revue Bénédictine* 103.3-4 (1993), pp. 414-444.
- 33 ___ DIMIER Anselme, "Saint Étienne Harding et ses idées sur l'art," COCR 4 (1937), pp. 178-193.
- 34 ___ DUVERNAY R., "Cîteaux, Vallombreuse et Étienne Harding," ASOC 8 (1952), p. 379-495.
- 35 ___ FRACHEBOUD, André, "Deux fondateurs de communautés. De Paul de Tarse à Étienne Harding," COCR 27 (1965), pp. 14-30.
- 39 ___ OURSEL C., "Les principes et l'esprit des miniatures primitives de Cîteaux," *Cîteaux* 6 (1955), 161-172.
- 40 ___ PACAUT Marcel, "L'abbatiate d'Étienne Harding : La genèse de l'ordre," in *Les moines blancs : Histoire de l'ordre de Cîteaux* (Fayard, Paris, 1993), pp. 49-101.
- 41 ___ PRESSE Alexis, "S. Étienne Harding," COCR 1 (1934), pp. 21-30, 85-94.
- 42 ___ STANDAERT Maur, "S. Étienne Harding," DSp, c. 1489-1493.
- 44 ___ VAN DAMME, Jean-Baptiste, "Saint Étienne Mieux Connue," *Cîteaux* 14 (1963), pp. 307-
- 45 ___ VAN DAMME Jean-Baptiste, *Les trois fondateurs*, pp 97-178.

E: BERNARD DE CLAIRVAUX ETAIT-IL UN FONDATEUR ?

- 47 ___ LECLERCQ Jean, "La 'paternité' de S. Bernard et les débuts de l'ordre cistercien," *Revue Bénédictine* 103 (1993), pp. 445-481. "Saint Bernard and the Beginnings of the Cistercian Order," CSQ 29 (1994), pp. 379-393.